

จากการกระบวนการปรับแต่งและตีความที่บุคคลใช้ในการจัดการกับสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เพราะฉะนั้นความสัมพันธ์จึงเป็นการใช้สัญลักษณ์ การตีความ และการแสวงหาความหมายที่แท้จริงของการกระทำต่าง ๆ การแสดงออกในลักษณะกระทำต่อ กัน ต้องอยู่ในรูปของกระบวนการทางที่บุคคลทั้งหลายเข้าใจในเหตุการณ์ สามารถประเมินเหตุการณ์ ให้ความหมาย และตัดสินใจที่จะมีการกระทำต่อตอบ แนวความคิดของบลูเมอร์ จึงเป็นการอธิบายที่เน้นถึงการตีความเพื่อให้รู้ความหมายที่แท้จริง (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2539)

โดยสรุปรวม การศึกษาชุมชนโดยใช้แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับความหมายของสัญลักษณ์ ตลอดจนความสำคัญของการตีความนี้ ทำให้เกิดการเรียนรู้ความหมายต่าง ๆ ของบุคคลและกลุ่มชุมชน มีความสำคัญยิ่ง เป็นพื้นฐานของการวิจัยเชิงคุณภาพ ที่ทำให้เกิดการเข้าใจพฤติกรรมมนุษย์ในแง่มุมต่าง ๆ ตลอดจนเข้าใจถึงสาเหตุการเปลี่ยนแปลง การปรับปัจจุบันเปลี่ยนแปลงสัญลักษณ์ เพื่อพัฒนาแนวवัตกรรมต่าง ๆ ทางด้านการศึกษา การจัดทำโครงการ พัฒนาต่าง ๆ รวมทั้งการปรับปัจจุบันโครงสร้างขององค์กรให้มีประสิทธิภาพ ซึ่งมีความหมายต่อบุคคลและสังคมมากยิ่งขึ้น

7. ทฤษฎีระบบ (A Systems Perspective and Systems Theory or System Model)

ทฤษฎีระบบในฐานะปรัชญาแนวคิดรากฐานในการวิจัยเชิงคุณภาพมีคำถามว่า “ระบบหนึ่งในฐานะองค์รวมนั้นมีการดำเนินการหน้าที่ของระบบอย่างไร และทำไม” หรือ “ทำไมระบบต่าง ๆ จึงดำเนินไปอย่างที่เป็นอยู่หรือดำเนินอย่างไร (Patton, 1990 อ้างถึงใน กิตติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์, 2546; นิศา ชูโต, 2546)

7.1 แนวคิดและความหมาย คำว่า “ระบบ” นั้นมีการตีความหมายกันอย่างหลากหลาย บางความหมายก็ขัดแย้งกับความหมายอื่น ๆ ตาม บทความและงานเขียนต่าง ๆ กล่าวถึง “ระบบ” และ “ทฤษฎีระบบ” กันอย่างมาก ส่วนใหญ่ทฤษฎีระบบจะอยู่บนพื้นฐานของการวิจัยเชิงปริมาณและปฏิฐานนิยมเชิงตรรกะ เกี่ยวกับอุปกรณ์และการใช้คอมพิวเตอร์ ที่สลับซับซ้อนอย่างมาก

ทฤษฎีระบบนั้นมีอยู่ในหลายหลักสาขาวิชา แต่ต้นกำเนิดของทฤษฎีระบบได้แก่ นักชีววิทยาชาวแคนาดาที่ชื่อ ลูดวิก ฟอน เบอร์ทาเลนฟ์ฟี (Ludwig Von Bertalanffy) โดยที่นำไปทฤษฎีระบบจะมีพื้นฐานมาจากวิธีการที่เป็นวิทยาศาสตร์ในเชิงปรนัย เพื่อที่จะอธิบาย พยากรณ์ และควบคุมการดำเนินไปของระบบต่าง ๆ ซึ่งสอดคล้องกับปฏิฐานนิยม เชิงตรรกะและการวิจัยเชิงปริมาณกล่าวได้ว่าเป็น “วิธีวิทยาทฤษฎีระบบอย่างแข็ง” (hard

systems methodologies) ซึ่งเมื่อนำมาประยุกต์ใช้ในด้านวิทยาศาสตร์วิศวกรรมศาสตร์ และสาขาวิชาด้านวิทยาศาสตร์อื่นๆ นับว่าใช้ได้อย่างมีผลดียิ่ง ทว่าในด้านสาขาวิชาทางสังคมศาสตร์ อาทิ อาชญาวิทยา สัสดิการสังคมและอื่น ๆ กลับพบว่ามีข้อจำกัดอย่างมาก many ดังนั้น จึงมีความพยายามในการสร้าง “วิธีวิทยาทฤษฎีระบบอย่างอ่อน” (soft systems methodologies) เพื่อให้มีความยืดหยุ่นมากขึ้น เนื่องจากระบบสังคมได้ก้าวตาม ความต้องการของบุคคลที่อยู่ภายใต้ระบบสังคมนั้นมักมีความหลากหลายสูง วัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของระบบสังคม แต่ระบบพัฒนามาจากความพยายามที่จะตอบสนองความต้องการที่หลากหลายเหล่านี้ ตลอดจนการบรรลุเป้าหมายได้ วิธีวิทยาของทฤษฎีระบบอย่างอ่อนจึงเกิดขึ้น เพื่อปรับให้สอดคล้องกับลักษณะพิเศษของระบบสังคมและชีวิตทางสังคมที่หลากหลายภายใต้ระบบสังคมนั้น (Jackson, 1991)

ทฤษฎีระบบมีข้อสันนิษฐานที่สำคัญที่สุดขึ้นนึงคือการมีเสถียรภาพของระบบ ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นที่สุดที่จะทำให้การหน้าที่ของส่วนต่าง ๆ ในระบบดำเนินไปได้อย่างเป็นปกติและราบรื่น เมื่อเสถียรภาพเป็นสิ่งที่จำเป็นที่สุด ทฤษฎีระบบจึงเน้นการแก้ปัญหาเฉพาะจุดอยู่ ๆ หรือแก้ไขที่ตัวบุคคลเป็นราย ๆ เน้นการเปลี่ยนแปลงแบบเพิ่มเติมทีละเล็กๆ น้อย (incremental) เน้นความเห็นพ้องต้องกัน โครงสร้างของลำดับขั้นในแนวเดิ่ง และการเปลี่ยนแปลงในเชิงวัฒนาการที่เป็นไปอย่างช้า ๆ ทฤษฎีระบบไม่นิยมการเปลี่ยนแปลงด้วยความรุนแรง หรือถอนรากถอนโคน ซึ่งยังถือว่าการที่สังคมเกิดการปฏิวัติอย่างรุนแรงนั้นเป็นการแสดงออกของภารหน้าที่ที่ดำเนินไปโดยผิดปกติ บกพร่องและเป็นปัญหา ไม่ใช่ทางออกของปัญหา อย่างไรก็ตาม นักวิชาการบางท่านได้จำแนกทฤษฎีระบบออกเป็นสองกลุ่ม คือ 1) ทฤษฎีระบบเชิงการหน้าที่ (functionalist systems theory) และ 2) ทฤษฎีระบบเชิงพลวัต (dynamic systems theory) ซึ่งทฤษฎีระบบทั้งสองมีลักษณะเปิดรับการเปลี่ยนแปลงในเชิงก้าวหน้าได้มากกว่า (Robbins, Chatterjee & Canda, 1998)

การใช้ทฤษฎีหรือรูปแบบการศึกษาชุมชนอย่างเป็นระบบ หมายถึง การใช้วิธีการศึกษาชุมชน ซึ่งรวมทั้งการศึกษาตัวบุคคล และกลุ่มบุคคลด้วยหลักการตามทฤษฎีเชิงระบบ (systems theory) ซึ่งที่จริงแล้วทฤษฎีเชิงระบบเป็นการพัฒนาหลักวิธีการจากแนวคิดของทฤษฎีระบบทั่วไป (general systems theory) ที่ใช้ศึกษาข้อมูลในสาขาวิชาทั่ว ๆ ไป โดยมีหลักการศึกษาที่เป็นแกนกลางอยู่ที่การศึกษานั้น ๆ จะต้องศึกษาองค์ประกอบต่าง ๆ ของเรื่องนั้น ทั้งหมด (set of elements of components) และที่สำคัญคือองค์ประกอบเหล่านั้น จะเป็นตัวบ่งชี้ในภาพรวมของสิ่งที่อุบัติขึ้นทั้งหมดในลักษณะของความเชื่อมสัมพันธ์กันอย่างน้อยในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง คำอธิบายของบัคเลย์ (Buckley, 1967) อาจใช้อธิบายพื้นฐาน

หลักการของทฤษฎีเชิงระบบได้อย่างชัดเจนตามที่แยกล่าว่า “ระบบ” หมายถึงการรวมตัวที่ชั้บชั้นขององค์ประกอบต่าง ๆ (complex of element or components) ที่มีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกันทั้งโดยตรงและทางอ้อมในเรื่อง หรือในเครือข่ายใดเครือข่ายหนึ่ง (causal network) และความเกี่ยวข้องสัมพันธ์นั้นจะส่งผลต่อกันอย่างแน่นอน อย่างน้อยในช่วงระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง ทั้งนี้ เดวิส อาร์ โธมัส (David R. Thomas, 1984) ให้คำอธิบายเกี่ยวกับทฤษฎีเชิงระบบสั้น ๆ ว่า “เป็นชุดของหน่วยอยู่ต่าง ๆ ที่มีปฏิสัมพันธ์กันและส่งผลกระทบต่อเนื่องระหว่างกัน (set of interacting units with relationships among them)”

จากการที่ชุดของหน่วยอยู่เหล่านี้มีปฏิสัมพันธ์กันในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งและทำให้เกิดผลกระทบที่แน่นอนหรือสมำเสมอمنนั้น หมายถึงการเกิดเป็น “ระบบ” ขึ้นแล้วนั้นเอง ไม่ว่าระดับของผลกระทบหรือปฏิสัมพันธ์นั้นจะมีปริมาณมากหรือน้อย และมีระยะเวลานานเพียงใดก็ตาม ซึ่งในชุมชนหนึ่งองค์ประกอบต่าง ๆ มีอยุ่มากมายและองค์ประกอบเหล่านี้จะส่งผลกระทบต่อสภาพหรือชีวิตของคนในชุมชนทันที เมื่อมีปฏิสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่น ๆ แม้ว่าในบางครั้งเราอาจไม่สามารถสังเกตหรือรับรู้ได้

ดังนั้น จากการความหมายดังกล่าวทำให้เห็นแนวการศึกษาชุมชนด้วยแนวคิดเกี่ยวกับการมอง “ภาพรวม” หรือมอง “รอบด้าน” (holistic) เป็นสิ่งสำคัญยิ่งในการมอง “ระบบ” ระบบเป็นเรื่องของการมองเห็นส่วนรวมของภาพทั้งหมด ซึ่งแตกต่างไปจากการมองแยกทีละส่วน แม้ว่าแต่ละชิ้นส่วนจะเป็นองค์ประกอบของ “ระบบ” ก็ตาม พฤติกรรมมนุษย์ก็เช่นกัน ไม่สามารถแบ่งแยกเป็นชิ้นส่วนได้ เพราะส่วนต่าง ๆ เกี่ยวข้องสืบเนื่องโยงไปซึ่งกันและกัน การแยกวิเคราะห์ทีละส่วนทำให้ได้เข้าใจพฤติกรรมมนุษย์ผิดพลาดได้ เสมือนการตัดแยกวิเคราะห์ร่างกายมนุษย์ออกทีละส่วน ก็จะไม่เห็นชีวิต เป็นต้น นอกจากนี้หน้าที่และความหมายของแต่ละส่วนยังจะขาดหายไปเมื่อถูกแยกจากส่วนรวม ดังนั้นวิธีวิเคราะห์ระบบ จึงจำเป็นต้องใช้แนวคิดแบบการสังเคราะห์ (synthetic thinking) ด้วย เพราะการคิดแบบสังเคราะห์นั้น แตกต่างจากการคิดแบบวิเคราะห์ดังนั้น ขั้นแรกการวิเคราะห์เรื่องหนึ่งเรื่องใด เราจะแยกสิ่งนั้นออกเป็นส่วน ๆ แต่การสังเคราะห์นั้นจะอธิบายภาพรวมขั้นสุดท้ายนั้นคือ การวิเคราะห์จะให้ความรู้เกี่ยวกับแต่ละส่วนแล้วจึงรวมเป็นความรู้ของทั้งหมด ในขณะที่การสังเคราะห์ทำให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับภาพรวมทั้งหมดแล้ว จึงแยกเพื่ออธิบายแต่ละส่วนโดยปั่งบอกบทบาทหรือหน้าที่ในภาพรวมนั้น ๆ การสังเคราะห์จะให้ความรู้เกี่ยวกับหน้าที่มากกว่าโครงสร้าง ให้รู้ว่าทำอะไรระบบจึงดำเนินไปอย่างที่เป็นอยู่ มากกว่าจะบอกว่าดำเนินอย่างไร การวิเคราะห์และการสังเคราะห์ จึงเป็นอันวายซึ่งกันและกัน ดังนั้น

การศึกษาชุมชนจึงเป็นการคิดเป็นระบบจะต้องรวมทั้งการวิเคราะห์และสังเคราะห์เข้าไว้ด้วยกัน

จากล่าวนี้ได้ว่า หลักการของทฤษฎีเชิงระบบนั้นมีแนวคิดทำงานเดียวกับแนวคิดของนักจิตวิทยากลุ่มเกสตอร์ท (Gestalt) ที่เห็นว่าภาพรวมที่เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์หน่วยบอยต่างๆ มีผลกระทำต่อชุมชนมากกว่าการวิเคราะห์เชิงปริมาณหรือการนำเอาองค์ประกอบบอยอยู่นั้นมาสรุปรวมกัน ซึ่งก็หมายถึงว่าการศึกษาชุมชน เราไม่ควรใช้การวิเคราะห์แยกทีละองค์ประกอบก่อน แล้วนำผลกระทำแต่ละองค์ประกอบมาสรุปรวมว่าเป็นผลกระทำที่เกิดขึ้นจริงในชุมชน แต่ควรศึกษาปฏิสัมพันธ์ของทุกองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องทั้งหมด แล้วจึงประเมินผลสรุปอธิบายปรากฏการณ์ที่ศึกษานั้น แต่อย่างไรก็ตาม เห่าที่ได้มีการศึกษา กัน และมีการปฏิบัติกันมา เราจึงมักใช้วิธีการวิเคราะห์ที่แยกเป็นองค์ประกอบหรือโครงสร้าง เพื่อเจาะลึกในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประเภทหรือวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน

7.2 รูปแบบการใช้ทฤษฎี ในที่นี้ขอเสนอรูปแบบการใช้ทฤษฎีเชิงระบบเพื่อการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนออกเป็น 3 รูปแบบ ดังนี้

7.2.1 โดยการวิเคราะห์บุคคลในชุมชน ระบบบุคคลในชุมชน เป็นตัวอย่างที่ดีของการแสดงให้เห็นถึงความจำเป็นในการใช้ทฤษฎีเชิงระบบ (system theory) ศึกษาชุมชนจากตัวอย่างของความสนใจที่จะหาคำตอบว่าทำให้คนผู้นั้นจึงมีพฤติกรรมเช่นนั้น ผู้ศึกษาจำเป็นต้องรวบรวมข้อมูลเฉพาะบุคคลและเรื่อง (พฤติกรรม) นั้น ขึ้นมา ก่อน ซึ่งผลอาจปรากฏว่าจากการศึกษาระบรวมข้อมูลเหล่านั้น บุคคลที่เราศึกษามีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับข้อมูลของบุคคลอื่นที่อยู่ในเวดวงเดียวกันอีกมาก many รวมทั้งอาจต้องศึกษาข้อมูลย้อนอดีตที่บุคคลผู้นั้นเคยประสบมาด้วยนั้นก็คือ การศึกษาบุคคลนั่น บุคคลได้ต้องการทำเป็นชุดหรือเป็นระบบข้อมูลด้วยเช่นกัน (สุรพล พยอมแย้ม, 2545)

เนื่องจากเหตุผลข้างต้นที่บุคคลนั่น บุคคลโดยอ้อมมีความเกี่ยวพันกับบุคคล และสิ่งแวดล้อมอื่นในสังคมหรือในชุมชน เมื่อใช้การศึกษาในรูปแบบของทฤษฎีเชิงระบบแล้ว การจัดแบ่งบุคคลออกเป็นระบบ (human system) ด้วยการจัดกลุ่มทางสังคม (social system) คุณเมื่อนจะเป็นที่ยอมรับกันได้มากกว่าการศึกษาที่ไม่จัดระบบทางสังคมของมนุษย์ ดังนั้นจึงมีการจัดกลุ่มบุคคลหรือระดับของ การศึกษาพฤติกรรมในชุมชน ไว้ 6 ระดับ ดังนี้ (Thomas, 1984 ข้างถึงใน สุรพล พยอมแย้ม, 2545) 1) ระดับตัวบุคคล (individuals) หมายถึง การศึกษา คุณลักษณะและพฤติกรรมของแต่ละคน 2) ระดับกลุ่มบอย (small groups) หมายถึง การศึกษากลุ่มบุคคลที่มีปฏิสัมพันธ์กันในลักษณะที่เห็นหน้าสนใจต่อกันได้โดยตรง